

УДК 82-1(081):821.161.2Кравченко

НАРАТИВНИЙ ДИДАКТИЗМ ЗБІРКИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО «ПРОЛІСКИ»

Г. М. Волощук

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Коломийський навчально-науковий інститут;
78203, м. Коломия, вул. Лисенка, 8; тел. + 380 (3433) 2-46-60*

У статті здійснено аналіз нарративного, образного та сюжетно-композиційного рівнів конкретних текстів зі збірки Уляни Кравченко «Проліски», адресованої дітям і молоді. Важливою їх особливістю є нерозривність просвітницько-реалістичних і неоромантичних способів авторського естетичного впливу на читача.

Ключові слова: *сюжетно-композиційний рівень, нарративний дидактизм, нарративна структура, флористичні образи.*

Підкреслена повчальність поезій Уляни Кравченко, вміщених у збірці «Проліски», – важлива для осягнення специфіки художнього мислення поетеси особливість її творчого самовираження. Безперечно, зумовлена вона важливим біографічним чинником – професійною діяльністю авторки, а саме тривалим учителюванням у містечку Бібрка (а згодом і в сусідньому з ним селі Стоки). Не випадковим є і той факт, що вказана збірка для дітей і молоді написана поетесою саме в період учительської праці. Отож, вона мала, з одного боку, практичне спрямування, тобто призначалася безпосередньо для учнів, а з іншого, – слугувала художньою формою вислову тих ідеалів, якими мала б цікавитися людина високого громадянського складу й інтелекту, з розвинутим почуттям обов'язку, силою волі й под.

Детально розглядаючи учительську практику Уляни Кравченко в Бібріці, І. Книш залучає чимало спогадів авторки, суджень інших культурних діячів, завдяки чому вимальовує цілком зрозумілу картину її педагогічних і літературних зацікавлень, а також окреслює межі їх взаємозумовленості. “Вільні хвилини від шкільних занять їй (Юлії Шнайдер) було чим виповнити, – зазначає з цього приводу дослідниця. – З нею були привезені давні українські видання, класики світової літератури і нові книги з природничих наук. Вже на початку своєї вчительської практики вона писала: “Тені, велети минулих часів, ви одинокі товариші самотньої моєї душі... Ваші слова спливають бальзамом у зболілу душу...[...] А я таки бажала б, щоб братам українцям снився сон – про чин... [...] Але скільки перепон на нашій дорозі, а в нас немає сильної волі, пожертвування, постійності, а головно, нема любови – до всього, що рідне!” [1, с. 24-25]. “Після 2-ох років сумлінної праці прак-

тикантки Юлія Шнайдер здала у Львові педагогічний іспит та вернулася до Бібрки як кваліфікована вчителька. Але це досягнення її не вдоволяло. Вона хотіла... кращих умов для своєї літературної творчості” [1, с. 26]. Як бачимо, вчителювання і письменницька діяльність були, в розумінні Уляни Кравченко, двома нерозривними сторонами її особистої “філософії чину” – ідеї служіння своєму народові шляхом виховання високого громадянського почуття в дітей українських селян і міщан, у тому числі й через свою поезію.

Більшість із поезій, адресованих дітям, побудовані за допомогою прийому апострофи – риторичного звертання до юного серця, яке саме в цю пору життя здатне найкраще засвоїти найглибші істини. При цьому авторка здебільшого “промовляє” не до якоїсь окремої дитини, а до узагальненого образу молодого покоління, що переконує в універсальності її порад:

*Серед зілля маєвого
І проміння золотого,
Як вас бачу, любі діти,
Ви – життя найкращі цвіти,
Вірю – здобудемо долю,
Правду, і добро, і волю («Цвіту») [2, с. 8].*

Насправді оригінальною та естетично функціональною в аспекті впливу на дитячу свідомість варто, на нашу думку, вважати наративну стратегію уявного діалогу матері (рідше – когось із дорослих) і дитини, використану Уляною Кравченко в багатьох поезіях, а особливо в ряді творів про Нусю (з циклу «Моїй дитині» у збірці «Проліски»). Одним із прикладів може слугувати власне дидактична поезія «Ти питаєшся, дитино, що треба любити...», де стилістичний прийом апокризи (миттєвої відповіді на запитання) переходить у своєрідну сцену пояснення матір’ю тієї ієрархії життєвих цінностей, яку повинна збагнути дитина (Бог – батьки – рідний край і хата – ближні – природа):

<i>Ти питаєшся, дитино,</i>	<i>Полюби дитину бідну,</i>
<i>Що треба любити –</i>	<i>Наче свого брата –</i>
<i>Полюби ту міць, що каже</i>	<i>Най будуть тобі ще милі</i>
<i>Сонечку світити.</i>	<i>Край рідний і хата.</i>

<i>А відтак вітця і нььку</i>	<i>Полюби в природі квіти,</i>
<i>Любити потреба –</i>	<i>Всю красу, всі дива –</i>
<i>Бо вони тобі защита,</i>	<i>Серцем обійми вселенну,</i>
<i>Придана із неба.</i>	<i>А будеш щаслива [2, с. 29].</i>

У поезії-діалозі «Розмова», що розгортає тему маленької дівчинки Нусі, котра вчиться у батьків, дядька і тітки працьовитості, старанності, розуму й под., у наративній формі безпосереднього діалогу розкривається проблема громадянського виховання. Адже тітонька Гандзя пояснює дитині, що потрібно вчитися давати власні кошти не лише на соло-

дощі й іграшки, а й жертвувати їх на потреби людей, у результаті чого Нуся вирішує:

*Я на «Збори», як Тітуся,
Днесь піду і придивлюся,
Прислухаюсь й буду знати,
Що значить на «ціль» гріш дати [2, с. 31].*

Наративна структура й інших поезій цього тематичного циклу («Клопоти Нусі», «Нуся при роботі», «Свідोцтво Нусі») теж схожа на форму мисленнєвого діалогу (подекуди – внутрішнього), що сприяє формуванню глибших життєвих переконань дитини:

*Приучуся вже віднині,
Славна буду я газдині,
Обійдусь колись й без слуг [2, с. 35].
Троха труду, троха муки –
І скінчився рік науки.
Много-много я вже знаю,
Ясно в світ сей споглядаю [2, с. 39].*

Деякі з поезій Уляни Кравченко, адресованих юному поколінню, виявляють особливу форму наративного дидактизму, безпосередньо не пов'язаного з налагодженням контакту на лінії “дорослий – дитина”. Однак доречність такого відстороненого повчання старшої людини виправдовується в естетичному плані підкресленою афористичністю вислову, яка формує враження абсолютної істини, тобто інформації, накопиченої людськими поколіннями й переданої нащадкам через сентенцію – як найдорожчу цінність, що не потребує особливих додаткових пояснень:

<i>У кубельці, у рідненькім</i>	<i>Жила ненька – і дрібненька</i>
<i>Тепленько пташині –</i>	<i>Квітка пишно цвіла [...]</i>
<i>При батеньку і при неньці</i>	<i>Нема неньки – і дрібненька</i>
<i>Весело дитині.</i>	<i>Квітонька зів'яла.</i>

(«Рідне гніздо») [2, с. 22]. («Сирітська думка») [2, с. 24].

*Серденько чуттям огрій,
Ум озброй в науку –
Тільки так знайдеш спокій,
Щастя запоруку.*

(«Серденько чуттям огрій») [2, с. 44].

Є у поетичному доробку Уляни Кравченко, адресованому дітям, і декілька творів, безпосередньо призначених для читання / виконання дітьми (можливо, під час якихось родинних чи шкільних свят), тобто написаних від імені самої дитини. Деякі з них уже достатньо відомі читачькому загалу, оскільки друкувалися в шкільних читанках, як-от «Мамусю солодка!» чи «Мамо, мамо, сипле сніг!».

Перша з названих поезій виражає найніжніші почуття синівської любові, висловлені дитиною під час святкування Дня матері. Однак са-

ма ситуація, описана в ній (дитя пише віршик для мами й дарує його їй, хоч розуміє, що “вийшло трохи криво”, обіцяючи водночас ліпше підготуватися наступного року), з одного боку, свідчить про імпліцитну присутність дорослого наратора (адже лише він здатен усвідомлювати більшу важливість уваги дитини, ніж її віршової чи каліграфічної майстерності), а з іншого, – про заздалегідь запланований авторкою-педагогом повчальний ефект.

Друга з щойно вказаних поезій моделює момент безпосереднього діалогу-повчання: розігравшись, захоплена дитина думає, що білий сніг застелить усі дороги й принесе аналогічну радість і спокій усім людям, на що збагачена життєвим досвідом мати відповідає:

*Ой, дитино, сніжинки
Крюють білістю слід стін –
Та нечистих діл сліди
Не вкриває навіть гріб [2, с. 46].*

Сприяє посиленню дидактичного ефекту в поезії Уляни Кравченко, адресованій дітям, і певна алегорична форма вислову, головним засобом побудови параболи в якій традиційно виступає улюблена для авторки флористична образність або птахи, тваринки, явища природи.

Із попередньо наведених прикладів видно, що поетеса навіть самих дітей уподібнює до квітів – передовсім весняних, польових чи лісових, тобто юних і ще не окультурених дорослою рукою. І це, безумовно, не випадково, бо незайманість дитячої психіки – те “святеє святих”, куди повинні мати доступ лише люди з добрим наміром, які не маніпулюватимуть дитячою недосвідченістю і щирістю з власною корисливою метою.

Найуживаніші флористичні образи в дитячій ліриці Уляни Кравченко – це пролісок, фіалка, барвінок, конвалія, лелія, мімоза, незабудка. Навіть простий їх перелік переконує, що естетична функція тропів, утворених авторкою за допомогою асоціацій з указаними рослинками, полягає в актуалізації архетипної символіки, засвоєної дітьми підсвідомо, шляхом слухання календарно-обрядових і родинно-побутових пісень, спостереження народних обрядових дійств – на зразок зустрічі весни чи літа, заручин і весілля тощо. Яскравим прикладом може слугувати програмна поезія «Проліски» з однойменних циклу і збірки, де появу цієї весняної квітки прокоментовано так:

*Сонечко сіяє повне сили й хвали,
Вітерець тепленький весь серед лугів –
А з вижин блакиту, із спокою царства,
Весну нам віщує жайворонків спів [2, с. 6].*

Використання флористичних образів для створення атмосфери щирої, задушевної чи навіть інтимної ситуації розмови з дітям, яка не руйнуватиме його психіки, а навпаки – сприятиме розкриттю т. зв. “дитячих таємниць”, бачимо, наприклад, у поезії «Незабудка» й ін. (збірка «Проліски»).

Апеляцію до дитячої психіки, здатної відчувати й сприймати мову природи, по-своєму інтерпретувати її, а відтак і робити відповідні життєві умовиводи, спостерігаємо в поезії «Конвалії»:

*Дзвіночки конвалій покрили діброву,
Ах глянь, що в дзвіночках тих чару і дива,
І квітів тайну зрозумієш розмову,
У тебе ж, дитино, душа так чутлива [2, с. 10].*

А в «Незабудці» наявний цікавий прийом моделювання безпосередньої розмови дитини з квіточкою, завдяки якому перша має змогу осягати вищі істини буття, пов'язані з розумінням божественної сили:

*Квітко з зіркою ясною,
Квітко ніжна з синім оком,
А відкіль ти тут узялась
Над водою, над потоком?
[...]
Незабудкою я звуся
Се затям, дитино мила,
А життя мені дала – та
Що й тобі – могутня сила [2, с. 17-18].*

Певною релігійною символікою наснажена й поезія «Лелії», де через образ квітки, з якою зазвичай асоціюють незайманість Матері Божої, розкривається дитині таємниця благочестя:

*Бо як цвіт лелії сяє
У цілім саді,
Сяти можеш чесною
У людській сім'ї [2, с. 14-15].*

Якщо символічний ореол флористичних образів у дитячій ліриці Уляни Кравченко майже завжди піднесено-урочистий, то дидактичний наратив текстів із зображенням тваринок будується здебільшого за принципом доведення від супротивного. Можливо, ця особливість символіки фауни зумовлена її традиційним використанням у жанрах казки та байки, де часто тварини співіснують відповідно до бінарної опозиції добро / зло.

Скажімо, у поезіях «Квітка і гусінь» та «Кіточка» фабула розкриває ситуації паразитичного способу життя черва на рослині та природного закону виживання сильнішого, спритнішого й розумнішого, тобто kota, а не мишки. Як наслідок, у своєрідній “моралі” першого твору оповідач говорить:

*Бач, дитя: як черв до квітки
Закрався тихенько,
Так дістатись може злота
У твоє серденько [2, с. 16].*

А в “силі” другої з названих поезій наратор висловлює не просто загальновідому істину, а й суть конкретного повчання матері-кіточки:

*Ще один, один лиш стон розпуки –
 Покінчила бідна мишка муки.
 Необачна ж ти була, маленька,
 Ой, заплаче гірко твоя ненька.
 Ненька ж тебе вчила, навчала,
 Про пригоди з котами казала [2, с. 19].*

Напевно, до дещо старших дітей адресована поезія «Пташка в клітці» Уляни Кравченко, де актуалізовано аксіому волі й відповідну народну сентенцію. Фабула цього твору описує необережність пташини, яка потрапила в сильце, а відтак і її сни про волю. Однак усі мрії “героїні” виявилися даремними, бо вона не навчилася розрізняти сни та дійсність:

*Я чула стон тривожний пташки в клітці,
 Не спів се – щось мов зойк, мов писк, проклін –
 Дарма з тюрми до лету так зривалась,
 Дарма на повнеє життя так рвалась,
 Ранила крила лиш – до клітки стін [2, с. 21].*

Цікаве сплетіння образів флори та фауни з дидактичною метою увиразнення смисложиттєвих істин наявне в поезії «Думка», текст якої виявляє перегук згаданого твору Уляни Кравченко з піснею «Журба» Л. Глібова. Художня структура поезії авторки побудована на наскрізному стилістичному прийомі – риторичного звертання до струмочка, що сумно дзюрчить, до солов’я, який жалібно співає, до незабудки, що вранці миє личко сльозою, до сивої зозулі, якій не зацвіла папороть, до чорної хмари, що зібрала всі сльози світу. Завдяки вказаному нанизванню тем кінцеві слова твору сприймаються як узагальнена екзистенційна істина:

*Ой, коли ж і у природі
 Гаразду немає –
 Так чи ж диво – що й нам доля
 Щастя укриває? [2, с. 21-22].*

Іноді образ тваринки вводиться у текст і від імені наратора, який виступає одночасно героєм твору – зазвичай дорослою людиною чи персоніфікованою істотою. Указаний рідкісний для поезії авторки тип гомодієгетичного наратора, на нашу думку, використовується з метою зменшення дистанції “мати – дитина”, що відтак сприяє кращому дидактичному ефекту. Цей естетичний ефект прекрасно увиразнює наступне теоретичне судження Л. Мацевко-Бекерської: гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації “розповідає історію, де сам виявляється двояко: і як персонаж, і як викладова субстанція, що прагне до максимального відсторонення від безпосередньої подієвості задля створення враження цілковитої об’єктивності розповіді “про себе”; такий тип оповідності сприяє тому, що “синтезуються і взаємопереплітаються як фактичні події, так і їх рецепція та інтерпретація”. Адже учасник сприй-

має “зсереди́ни” контекст наративної історії, далі для нього є самозрозумілим згромадження подій та їх осмислення. З позицій відстороненого пізнання оцінний дискурс втілюється значно більше, ніж особистісно-дієвий. Тому функція наратора розщеплюється на безпосереднє відображення та опосередковану комунікативну адресацію, де актуалізується позиція читача” [3, с. 232-233].

Скажімо, у поезії «Поспіши, дитино мила...» спочатку мати навчає, що взимку всім важко виживати (а особливо – тваринкам і птахам), а потім неначе й сама пташка починає промовляти до дитини, що забезпечує враження особливої достовірності почутого. У результаті підсумкові слова матері звучать як безпосередня інструкція до дії:

*Обережно, о дитино,
Стіл щодня змети –
І кришини перед хатку
Пташці принеси.
Дай зернятко, дай кришину.
За дрібний сей дар
Спів почувеш наш, дитино,
Як настане яр [2, с. 47].*

У циклі «Рідний край» зі збірки «Проліски», який об’єднує дев’ять творів («Чи знаєш рідний край?», «Ті старші наші сестри, побратими...», «Як палають в темнім борі ягідки калини...», «Боже!», «Мова без слів» і т. д.), вектор дидактизму перенесено в патріотичну площину. Наявність перших красномовно підтверджує, для прикладу, афористичність таких дистихів і катренів:

*Ті старші наші сестри, побратими,
Про важні справи не мовлять з малими.
Они гадають, певно, для дитини
Не зрозуміле горе України.
(«Ті старші наші сестри, побратими...») [2, с. 56].
Даремні мури всі і перепони,
Як жаром серце в груди озовесь.
Дитино, слухай, тям – се наче дзвони
Грімкі, так голос серця той несесь.
(«Мова без слів») [2, с. 61].*

А неоромантична тематика історичного минулого й необхідності плекання в собі схожих героїчних рис із особливою виразністю проступає в поезії «Чи знаєш рідний край?». Дидактичний ефект кристалізується у ній завдяки строфічній симпліці: перший рядок містить запитання матері про рідний край, хатину і гори, а останній – перефразоване її запевнення, що всюди буде з сином, куди б він не залетів:

*Чи знаєш рідний край?
Чи знаєш край сей, де понад Дніпром
Степи і могилки лягли кругом,*

*Де мріють тихі села у ярах,
 Де ніччю спів дзвенить в рясних садках?
 Ой, знаєш ти його? Туди, туди
 З тобою, сину мій, злинула б я [2, с. 54].*

Як бачимо, учительська й письменницька праця насправді були для Уляни Кравченко нерозривними аспектами її власної “філософії чину” (за Д. Донцовим). Вона натхненно служила своєму народові у справі виховання високого громадянського почуття дітей за допомогою художнього слова. Причому дидактизм її дитячої лірики не є сухим моралізаторством, а органічним складником поетичної структури. У цьому переконали здійснений аналіз наративного, образного та сюжетно-композиційного рівнів конкретних текстів зі збірки авторки «Проліски», адресованої дітям і молоді. Важливою їх особливістю є нерозривність просвітницько-реалістичних і неоромантичних способів авторського естетичного впливу на читача.

Література

1. Книш І. Три ровесниці (1860-1960): [до сторіччя народин Уляни Кравченко, Марії Башкірцев, Марії Заньковецької] / Ірена Книш. – Winnipeg: National Publishers LTD, 1960. – 320 с.
2. Кравченко У. Проліски: [жмуток поезій для дітвори] / Уляна Кравченко. – Перемишль: Накладом Народного Базару, 1921. – 64 с.
3. Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології / Лідія Мацевко-Бекерська. – Львів: Сплайн, 2008. – 408 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 22.04.2018 р.
 Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Луцак С. М.*

NARRATIVE DIDACTISM OF ULIANA KRAVCHENKOS COLLECTION «SNOWDROPS»

G. M. Voloschuk

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
 Kolomyia Educational-Scientific Institute;
 78203, Kolomyia, st. Lysenko, 8; ph. +380 (3433) 2-46-60*

Narratological, figurative and plot structure levels of selected works from the collection Snowdrops aimed at children and young people have been studied in the paper. The distinctive feature of the works under scrutiny is the indissolubility of enlightenment, realistic and neoromanticism ways of the author's aesthetic influence on the reader.

Key words: *plot structure level, narrative didacticism, narrative structure, floristic images.*